

Rozmieszczenie przemysłu w Krakowie.

praca p. Ossowskiego F.

Przy rozważaniach nad rozmieszczeniem przemysłu należy rozróżnić dwa - o odmiennym znaczeniu - zagadnienia; jedno dotyczy pytania: jak są rozmieszczone poszczególne rodzaje przemysłu, podczas gdy w drugim chodzi o wydzielenie stref, w których przeważającym obiektem osadniczym są zakłady przemysłowe. Odpowiedź na pierwsze pytanie: w jaki sposób jest rozmieszczona jakaś gałąź przemysłu, zazwyczaj osiąga się przez zastosowanie bardzo prostej metody. Staramy się mianowicie z całego obszaru, obejmującego dany rodzaj przemysłu, wydzielić taką część, na której skupia się jeżeli nie $3/4$ to przynajmniej połowa zakładów. Wyniki otrzymane tą drogą budzą odrazu pewne zastrzeżenia, a to z uwagi na przyjęcie jako podstawowej jednostki zakładu przemysłowego, który może być przecież bardzo różny co do znaczenia. W związku z tym wydaje się rzeczą znacznie obiektywniejszą przyjąć za jednostkę nie zakład, lecz osobę ludzką zatrudnioną w danej gałęzi przemysłu.

Każdy rodzaj przemysłu w większym skupieniu ludnościowym reprezentuje dwie formy: jedna - to przemysł średni i większy o poważniejszym znaczeniu produkcyjnym pozostającym najczęściej w luźnym związku z potrzebami skupionej ludności; druga - w postaci drobnych i rozsianych na całej przestrzeni zakładów zaspakajających potrzeby ludności zamieszkałej na tym obszarze. Oczywiście przy wydzieleniu strefy przemysłowej czy danej gałęzi przemysłu, czy przede wszystkim "strefy przemysłowej miasta" w rachubę wchodziła ta część ludności, dla której warsztatu pracy dostarczają zakłady większe a przestrzennie ten obszar, na którym są one skupione. Cała bowiem pozostała reszta ludności i zakładów przemysłowych ze względu na swój mały rozmiar mieści się z reguły w dzielnicach o charakterze mieszkaniowym a zwłaszcza handlowym i jakkolwiek może skupiać nawet 50% osób zatrudnionych w danej gałęzi przemysłu, bynajmniej nie zmienia mieszkaniowego względnie handlowego charakteru danej dzielnicy na przemysłowy.

Przy wydzieleniu więc stref przemysłowych poszczególnych gałęzi przemysłu granicę ich tak wykreślono, aby obejmowały $3/4$

większych zakładów przemysłowych (zatrudniających ponad 20 osób) oraz przynajmniej 50% ogółu osób zatrudnionych w danej gałęzi przemysłu.

W wyniku przeprowadzonych obliczeń i na ich podstawie wykreślonych obszarów otrzymano mapę stref (poszczególnych rodzajów przemysłu, które pod względem sposobu rozmieszczenia, możemy podzielić na trzy zasadnicze typy.

Przemysły:

- I/ o zdecydowanej lokalizacji
- II/ rozmieszczone na dużej przestrzeni w kilku większych ośrodkach,
- III/ rozmieszczone w kilku obszarach, z których jeden wzgl. dwa grają większą rolę niż pozostałe razem wzięte.

Z występujących na obszarze Krakowa przemysłów do typu I) należą przemysły: graficzny, skórzany i mineralny.

W wydzielonym trójkątnym obszarze w 6-ciu większych zakładach skupia się 50% ogółu osób zatrudnionych w przemyśle graficznym; z pozostałej połowy 1/4 grupuje się w 4-ch zakładach rozmieszczonych na znacznej przestrzeni, ale w obszarze przyległym bezpośrednio do wydzielonego trójkąta. Charakteryzuje więc go znaczne skupienie przestrzenne (prawie w całości w obrębie miasta XIX wieku) w pierścieniu otaczającym "City") i zgrupowanie w kilku dużych zakładach.

1. w wydzielaniu stref nie brano pod uwagę dzielnic ani nie posługiwano się tym pojęciem lecz tylko obszarem rzeczywiście zajęтым pod przemysł.- Najlepszym jednak przykładem tego typu jest przemysł skórzany skupiający w czterech (na 58 ogółu) największych zakładach 75% ogółu zatrudnionych w nim osób, przy czym jeden z nich partycypuje w 48%. I wreszcie przemysł mineralny, zajmujący w prawdzie największą przestrzeń, został tu jednak zaliczony z uwagi na ścisły związek z występowaniem surowca) glina wapień, piasek) skupiający w 15 zakładach (na 100 ogółu) 78,8% ogółu zatrudnionych w nim osób.

Odmienny II typ reprezentują przemysły : drzewny i papierniczy; papierniczy w 6-ciu zakładach skupia 80% ogółu zatrudnionych w nim osób, podobnie drzewny, rozmieszczenie ich jednak na bardzo znacznym obszarze nie daje podstawy do przestrzennego wydzielania strefy z przemysłu drzewnego względnie papierniczego.

Do typu III zaliczono przemysły: metalowy, chemiczny, odzieżowy i spożywczy, przy czym metalowy i chemiczny tworzą jedną odmianę a odzieżowy i spożywczy drugą.

Na wydzielonym rejonie przemysłu metalowego (z maszynowym) grupuje się 52,8% osób zatrudnionych w przemyśle metalowym a jeżeli uwzględnimy trzy zakłady tej gałęzi (około 500 robotników) obecnie nieczynnych, to odsetek ten podniesie się do 59,2%; jest to główne skupienie przemysłu metalowego.

Obok tego istnieją dwa skupienia na przeciwległych peryferiach miasta grupujące łącznie 16,0% ogółu zatrudnionych osób tak, że w tych trzech gniazdach mieści się 68,8% względnie 75,2% ogółu osób zatrudnionych w przemyśle metalowym. Jest to równocześnie przemysł ciężki podczas gdy pozostała część to głównie pracowni ślusarskie, blacharskie i zegarmistrzowskie, przyczym te ostatnie skupiają się przede wszystkim w śródmieściu. Następnym z tego typu jest przemysł chemiczny, który w trzech zakładach na ogólną ilość 96 skupia 53,3% ogółu zatrudnionych w nim osób a w następnych trzech 12,4% tak, że tych sześć punktów reprezentujących 80% zakładów chemicznych zatrudniających ponad 20 osób skupia 65,5% ogółu pracowników. Nieco odmienny typ rozmieszczenia reprezentuje przemysł odzieżowy; przede wszystkim jest to rodzaj przemysłu wykazujący najmniejszy odsetek wielkich zakładów z których jeden grupuje około 20% ogółu osób zatrudnionych w całym przemyśle odzieżowym a w pozostałej liczbie 7-miu pozostają w rażącej dysproporcji do liczby ogółu zakładów przemysłowych tej gałęzi osiągając największą w mieście ilość - 1.002.

Jak z tego wynika jest to przemysł wybitnie rozdrobniony ze względu na swój ścisły związek z rozmieszczeniem ludności, niemniej jednak i tu istnieje strefa przewagi o bardzo charakterystycznym zarysie;

Pomijając jedyny wbelki zakład odzieżowy pracujący na potrzeby armii, który dostarcza warsztatu pracy dla 20% ogółu osób zatrudnionych w przemyśle odzieżowym z pozostałej reszty 40% skupia się w śródmieściu, w centrum handlowym miasta i wzdłuż ulic komunikacyjnych. Dosadnie ilustruje to fakt skupienia się prawie 15% pra-

ujących w tej gałęzi przemysłu przy dwóch ulicach Grodzkiej i Floriańskiej z Rynkiem włącznie. Jeżeli dodam, że w tej strefie grupują się bezmała wszystkie zakłady średniej wielkości to wydzielenie jej wydaje się mieć pełne uzasadnienie. Pomimo więc bezpośredniego związku tego przemysłu z potrzebami ludności bynajmniej nie wykazuje silniejszego rozproszenia dyktowanego w rozmieszczeniu tej ludności.

Znacznie jaskrawsze a niewątpliwie i słuszniejszy otrzymamy obraz jeżeli wyeliminujemy jedyny największy zakład przemysłowy z uwagi na to, że nie pracuje ani na bieżące potrzeby ludności ani na rynek zbytu (państw.zakł.umundur.). Odpowiednie przeliczenia wykazują, że na obszarze zaznaczonym grupuje się 55,2% a sam rynek z dwiema ulicami Floriańską i Grodzką skupia pełnych 30% ludności zajmującej się przemysłem odzieżowym.

Podobnie przemysł spożywczy: bardzo ścisły związek z rozmieszczeniem ludności wyraził się w 5-ciu skupieniach odpowiadających strefom gęstego zaludnienia, niemniej jednak 2 pozostałe skupienia dostarczają warstatu pracy dla 60,5% ogółu osób zatrudnionych w przemyśle spożywczym.

2. Wydzielenie "strefy przemysłowej miasta" może być dokonane zasadniczo na kilku różnych podstawach; można więc strefą przemysłową nazwać ten obszar, na którym skupia się albo:

- 1) przeważna część zakładów przemysłowych,
- 2) " " większych zakładów przemysłowych (np. zatrudniających ponad 20 osób).
- 3) " " osób zatrudnionych w przemyśle,
- 4) " " zainstalowanych koni mechanicznych,
- 5) przeważającym obiektem osadniczym są zakłady przemysłowe,
- 6) stosunek osób zatrudnionych w przemyśle na danym obszarze do zamieszkałych tam jest nieproporcjonalnie duży.

Teoretycznie rzecz biorąc wydzielenie stref na podstawie każdej z wyżej wymienionych cech może doprowadzić do wyznaczenia obszarów o różnej wielkości i różnym położeniu. W przeprowadzeniu zaś na konkretnym przykładzie niektóre cechy eliminuje się z uwagi na ich małe znaczenie inne zaś - mechanika życia praktycznego sama połączyła i tak: wobec stwierdzonej dysproporcji liczeb-

ności zakładów małych do wielkich (stosunek zakładów wielkich zatrudniających ponad 20 osób do pozostałych ma się jak 1:14) a decydującego znaczenia tych ostatnich podstawa pierwsza odpada, ten sam fakt nasuwa przypuszczenie, że strefy wydzielone na podstawie 2,3 i 4 powinny się zasadniczo pokrywać i w dostatecznym stopniu nadawać zakreślonej przestrzeni piętno przemysłowe. Znaczne jego spotęgowanie zależy od zgodności z obszarem wydzielonym na podstawie 5-6 a zgodność ta, przynajmniej w Krakowie, jest bardzo daleko posunięta. Przemysł krakowski zwłaszcza większy, jest tworem nowym powstałym w okresie, kiedy środowisko miejskie pod względem fizjognomicznym i administracyjnym nie przekraczało granic miasta XIX wieku. Lokalizacja zaś jego była dyktowana występowaniem surowca, siecią komunikacji kolejowej no i przede wszystkim - ceną gruntu. Wpływ tych czynników znalazł swój wyraz w trzech (względnie czterech) zarysowanych strefach przemysłowych o dość odmiennym charakterze.

Pierwszą północno-zachodnią reprezentuje kilka dużych zakładów przemysłowych obejmujących łącznie 12% ogółu zatrudnionych w przemyśle osób, oraz 12,3% zainstalowanych koni mechanicznych. Powstały w sąsiedztwie dworca towarowego w czasie kiedy przestrzeń na której się znajdują była przeważnie wolną - nie zabudowaną. W następstwie rozwoju miasta właśnie w tym kierunku i zabudowania obszaru zakłady powyższe znalazły się w dzielnicy wyłącznie mieszkaniowej, znikły jako element osadniczy a ze względu na charakter i wielkość powinny być usunięte.

Druga strefa obejmuje "City" Krakowa, reprezentowana przez te gałęzie przemysłu, które są związane ściśle ze środowiskiem kulturalnym - przemysł graficzny i handlowy - przemysł odzieżowy i spożywczy. W związku ze wspomnianymi czynnikami warunkującymi skupienia się tych gałęzi przemysłu obecność ich w tym właśnie miejscu jest naturalna i pożądana.

Trzecia i czwarta, właściwe strefy przemysłowe, zarysowały się w obszarach występowania surowców potrzebnych dla niektórych rodzajów przemysłu i w obszarach wolnych, niezabudowanych (tanich) o rozwiniętej sieci kolejowej jako podstawie dla pozostałych.

Wzajemny stosunek tych obszarów między sobą a zwłaszcza odnośnie do ogółu rozważanych cech w mieście i strefach ilustruje poniższe zestawienie.

Strefy	Liczba osób zatrudn. w przemyśle wyt.	% ogółu osób zatrudn. w przemyśle.	% ogółu osób zatrudn. w strefach fach.	Liczba koni mech.	% ogółu zainstalow. koni mechan.	% ogółu K.M. zainstal. w strefach	Liczba zakł. pon. w os.	% ogółu w zakł.	% ogółu w zakładach fach.
Ogółem	17.737	17.737	12.450 70,0%	13.623	13.626	10.500 77,0%	144	144	118 82,0%
I	2.150	12.1	17.2	1.680	12.8	16.0	12	8,5	10,5
II	3.500	20.0	28.0	1.130	9.3	10.7	20	14.0	17,6
III	6.000	33	48	6.000	44.	57.	74	51.4	63.0
IV.	800	4.0	6,4	1.690	14.3	16.0	12	8,5	10,5

Opierając się na nim i uwzględniając specyficzny charakter poszczególnych stref stwierdzamy:

- 1) Bardzo znaczną koncentrację przemysłu (w wyróżnionych strefach skupia się 70,0% ogółu zatrudnionych w przemyśle osób, 77,0% ogółu zainstalowanych koni mechan. i 82,0% większych zakładów)
- 2) Bardzo wyraźne zarysowanie się "przemysłowej strefy miasta" złożonej ze strefy trzeciej i czwartej obejmujących łącznie 54,4% ogółu skupionych w strefach osób zatrudnionych w przemyśle 70.0% koni mechan. i 73,5% większych zakładów.
- 3) Erzestrzenne wyodrębnienie się przemysłów związanych z:
  - a) występowaniem surowca: wapienniki, kamieniołomy, cegielnie, betoniarnie.
  - b) siecią komunikacji kolejowej: przemysł metalowy, drzewny, część skórzanego i spożywczego) garbarnie, młyny, gorzelnie, rzeźnie, wytwórnie spirytusu.)
  - c) rozmieszczeniem ludności - ośrodkiem kulturalnym i handlowym: drukarnie, introligatornie, zakłady fotograficzne, piekarnie,

cukiernictwo, wędliniarnie, krawiectwo, bieliźniarstwo, szewstwo, wyroby kosmetyczne i farmaceutyczne, tapicerstwo, zegarmistrzostwo.

Wspomniane trzy czynniki wyjaśniają bez reszty nie tylko dzisiejsze rozmieszczenie przemysłu lecz równocześnie dostarczają podstawy do przewidywania kierunku rozwoju i warunków, które należałoby zabezpieczyć celem skierowania go w pożądaną strefę. Rzeczywistość zaś wniosek ten zupełnie potwierdza.

IV-1937

1-1 Ossowski Feliks

AF.

